

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПЕДАГОГІВ

**А. П. ФРАДИНСЬКА,
Н.-М. М. КУЗИК**

Педагогічна діяльність є особливою за своєю складністю. У ній діє безліч закономірностей і головне в ній те, що надто високою там є міра відповідальності виконавця. Потреба країни в педагогах, які здатні до особистісно-гуманної позиції стосовно вихованців і себе, висуває в розряд актуальних проблему підвищення професійної, перш за все психологічної компетентності педагога. Проблема набуває особливого значення у зв'язку з процесом гуманізації освіти. Визначення єдиних критеріїв професійної компетентності допоможе вирішити проблему встановлення єдиних вимог на основі науково обґрунтованої моделі.

Одним з таких питань сьогодення є вплив психологічних особливостей на розвиток професійних компетенцій педагогів. Наявність потреби знань з утримання професійної компетентності і затребуваність висококваліфікованих кадрів, а також технологій підвищують професіоналізм педагогів у професійній діяльності.

Проблемі розвитку професійних компетенцій педагогів велику увагу приділяли такі спеціалісти: К. Абульханова, В. Бодров, В. Демін, А. Деркач, М. Дяченко, В. Зазікіна, Е. Зеєр, С. Кандибович, Н. Кузьміна, Г. Ложкін, М. Лук'янова, Ю. Максименко, О. Мамічева, А. Маркова, Т. Мацевко, Г. Нікіфоров, Дж. Равен, Л. Рогов, П. Симонов, А. Чернишова та ін.

Л. Рогов трактує поняття „професіоналізм” як синонім поняття „компетентність”, що визначається, як „сукупність психофізичних, психічних особистісних змін, які відбуваються в людині у процесі опанування й тривалого виконання діяльності, що забезпечують якісно новий, більш ефективний рівень обов'язання складних професійних завдань в особливих умовах”.

За Дж. Равеном, компетентність – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній галузі, яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії.

Метою статті є аналіз наукових поглядів із вивчення проблеми психологічних особливостей розвитку професійної компетенції педагогів.

Педагогічна професія належить до типу „людина”, для якого є необхідними: стійке позитивне самопочуття у роботі з людьми; потреба у спілкуванні, здатність уявляти себе на місці іншої людини, розуміти її наміри, думки, настрої; отримання знань про особистісні якості різних людей. Такі люди повинні вміти керувати, вчити, виховувати, слухати і вислуховувати, їм потрібні широкий кругозір, висока комунікативна культура. Окрім цього, широкий простір відкриває педагогічна професія й для реалізації якостей темпераменту, здібностей, характеру, самосвідомості, спрямованості особистості.

Учителем, як правило, легко стати, якщо йдеться про засвоєння програмного матеріалу в педагогічному навчальному закладі, формування мінімального педагогічного досвіду. Однак, ним важко постійно залишатися, перебуваючи в ситуації постійної до себе соціальної уваги, часто – несприятливих і несправедливих оцінок, упередженого ставлення, необхідності постійного системного самоаналізу, самовдосконалення. Як наслідок, педагогічна діяльність вже попередньо передбачає впливи, шкідливі для фізичного, а особливо для психічного здоров'я. У цьому полягає складність і, водночас, смислова вершина її суспільного призначення. На думку Н. Кузьміної, для дослідження психологічного розвитку особистості можна виокремити структуру педагогічних здібностей, а саме: педагогічна спостережливість, педагогічні уявлення, педагогічний такт, розподіл уваги, організаторські здібності, вимогливість, чіткість, ясність, уміння переконувати.

М. Дяченко та А. Кандибович, які вивчали психологічну готовність до педагогічної праці, вважали, що за відсутності необхідного історичного і власного досвіду на кризовому етапі дитинства, беззахисність та безпорадність проявляють не тільки діти, а й дорослі, зокрема педагоги (спостерігається тенденція до зростання соціальної апатії, зневіри). 1990-ті роки принесли надзвичайно різноманітні зміни: суспільно-політичні, економічні, інформаційні, що обумовило зміни в світогляді. У структурі психологічної готовності до педагогічної діяльності

виокремлюються такі складові: мотиваційний, орієнтаційний, пізнавально-оперативний, емоційно-вольовий, психофізіологічний, оцінювальний.

У наш час у науці відсутній однозначний підхід до визначення понять „компетентність”, „професійна компетентність”. Учені визначають професійну компетентність як певний психічний стан, що дає змогу діяти самостійно і відповідально, а також як оволодіння людиною здатністю й уміннями виконувати визначені професійні функції (А. Маркова); як професійну готовність та здатність суб'єкта праці до виконання завдань і обов'язків щоденної діяльності (К. Абульханова); як наявність спеціальної освіти, глибокої загальної й спеціальної ерудиції, постійне підвищення власної науково-професійної підготовки (В. Зазикін та А. Чернишова); як потенційну готовність розв'язувати завдання зі знанням справи (П. Симонов).

В. Демін вважає, що професійна компетентність спеціаліста повинна складатися з таких компонентів, як моральний, пізнавально-творчий, інституціональний, комунікативний. У сучасній педагогічній науці і практиці є значна кількість підходів щодо морального виховання. На теперішній час для досягнення професійної компетентності спеціаліст повинен:

1) вміти рефлексувати особистісну аксеологічну систему;

2) вміти діагностувати систему ціннісних орієнтирів групи і виробляти індивідуальну траєкторію моральної поведінки;

3) вміти аналізувати загальнокультурну й професійну складову соціального середовища;

4) вміти проводити морально-правову оцінку подій і впливам соціальної дійсності [3].

Розуміння педагогічної компетентності як стану педагога не може обмежуватися тільки вивченням рівня професійної та психолого-педагогічної готовності вчителя до своєї діяльності та її результатів. Необхідно враховувати, що на ефективність педагогічної діяльності безпосередньо впливають і особистісні якості вчителя.

Професійна компетентність вчителя – інтегроване професійно особистісне утворення, в якому внутрішні ресурси людини, її особисті якості та здібності розглядаються як джерело й критерії ефективної предметної діяльності в системі освіти.

Варто вважати професійно компетентною людину, яка:

- успішно вирішує завдання навчання і виховання, готує для суспільства потрібний „соціальний продукт” – випускника з бажаними психологічними якостями (*об'єктивні критерії*);

- особисто прихильна до професії, мотивована до праці в ній, задоволена професією (*суб'єктивні критерії*);

- досягає бажаних сьогодні суспільством результатів у розвитку особистості учнів (*результативні критерії*);

- засвоює норми, еталони професії, досягає майстерності у ній (*нормативні критерії*);

- прагне індивідуалізувати свою працю, а також усвідомлено розвиває індивідуальність засобами професії (*індивідуально-варіативні критерії*);

- досягає вже сьогодні необхідного рівня професійних якостей, знань і вмінь (*критерії наявного рівня*);

- разом з тим має і усвідомлює перспективу, зону свого найближчого професійного розвитку, роблячи все для її реалізації (*прогностичні критерії*);

- відкрита для постійного професійного навчання, накопичення досвіду (*критерії професійної навченості*);

- збагачує професійний досвід професії за рахунок особистого творчого внеску (*критерії творчості*);

- соціально активна у суспільстві, шукає резерви для вирішення проблем всередині професії, не боїться потрапити в умови конкурентоздатності освітніх послуг (*критерії соціальної активності*);

- віддана педагогічній професії, прагне підтримувати навіть у складних умовах честь і гідність, професійну етику (*критерії професійної прихильності*);

- готова до якісної й кількісної оцінки своєї роботи, вміє сама це робити, готова до диференційованої оцінки своєї роботи у балах, категоріях, спокійно ставиться до участі у професійних іспитах, тестах (*якісні і кількісні критерії*).

Виокремлюють такі основні компоненти професійно-педагогічної компетентності:

- етичні установки вчителя;

- систему психолого-педагогічних знань;

- систему знань в області предмета, який викладається;

- загальну ерудицію, засоби розумових і практичних дій;

- професійно-особистісні якості.

Професійно компетентними педагогами слід називати винятково позитивно вмотивованих людей із нестандартними, творчими підходами до педагогічного процесу. Відповідальне ставлення до викладання поєднується у таких учителів з вірою у здібності своїх учнів. Найважливішим показником

висококваліфікованої педагогічної роботи залишається прагнення або бажання бути хорошим учителем. В остаточному підсумку професійний успіх визначає сама особистість.

Психологічна компетентність – це максимально адекватна, пропорційна сукупність професійних, комунікативних та особистісних якостей педагога, що забезпечують не тільки загально-професійну підготовленість, а й високий рівень професійної самосвідомості, вміння керувати власним психічним станом [4].

Психологічна компетентність – це багатопараметрична система, компонентами якої є:

- ціннісно-мотиваційний (мотивація досягнень, мотивація до оволодіння психологічними знаннями, ціннісні орієнтації педагога);

- рефлексивний (усвідомлення сприйняття себе суб'єктами навчально-виховного процесу з метою вибору стилю взаємодії, управління, тактики спілкування);

- організаторський (передбачає організацію професійної діяльності з метою підвищення її ефективності);

- управлінський (передбачає прийняття рішень у повсякденних і екстремальних умовах професійної діяльності, аналіз та врахування альтернатив, контроль за перебігом діяльності, оцінка діяльності учасників педагогічного процесу);

- когнітивний (комплекс професійних знань, а також загальної, соціальної, вікової, педагогічної психології, які є необхідними в професійній діяльності педагога);

- емоційно-вольовий (комплекс знань про афективну сферу суб'єктів педагогічного процесу, вміння застосовувати ці знання у своїй діяльності, вміння керувати своїми власними емоційно-вольовими станами, емпатійність);

- самоактуалізуючий (включає самоконтроль, саморегуляцію та самовдосконалення особистості педагога).

Досягнення вищого рівня психологічної компетентності педагога є передумовою для активізації ним процесу учіння суб'єкта навчання, розвитку його навчальної рефлексії і формування позитивних мотивів навчання та здібності до самоосвіти.

Проявом психологічної компетентності педагога є педагогічна уява, яка виражається у передбаченні ним наслідків своїх педагогічних дій, у проектуванні особистісного розвитку вихованців. Педагог високого рівня майстерності може розподіляти увагу між декількома об'єктами або видами педагогічної діяльності. Важливою складовою педагогічної діяльності і обов'язковим компонентом психологічної компетентності педагога є комунікативна компетентність, яка є комплексною якістю, що включає мотиваційну й інструментальну складові та визначається такими професійно значущими особистісними властивостями: схильність до аналізу міжособистісних відносин, здатність до позитивного спілкування, здатність витримувати нервові перевантаження, якості лідера [1].

М. Лук'янова в якості основних складових психологічної компетентності виокремлює три блоки:

1) психолого-педагогічна грамотність – знання, які називають загальнопрофесійними;

2) психолого-педагогічні вміння – здатність учителя використовувати свої знання в педагогічній діяльності, в організації взаємодії;

3) професійно важливі особистісні якості, які відображаються в професійній діяльності та впливають на вихованців, а також забезпечують своєрідність зовнішньої реалізації знань та вмінь.

Зазначені структурні компоненти дають змогу назвати основні критерії психологічної компетентності – спрямованість на учня як провідну цінність своєї праці, потребу в самопізнанні та самозмінах, пошук засобів удосконалення своєї діяльності [1].

Основою психологічної компетентності педагога є активне знання закономірностей особистісного розвитку людини на різних вікових етапах.

Суттєвим компонентом структури психологічної компетентності вважають психологічні знання, до яких належать:

- диференціально-психологічні знання – знання про особливості засвоєння навчального матеріалу суб'єктами навчання у відповідності з індивідуальними та віковими характеристиками;

- соціально-психологічні знання – знання про особливості навчально-пізнавальної й комунікативної діяльності групи чи окремого її члена, про особливості взаємостосунків учителя з класом, про закономірності спілкування;

- аутопсихологічні знання – знання про позитивні аспекти та недоліки власної діяльності, особливості своєї особистості і її характерні якості.

Серед професійних умінь в межах психологічної компетенції найбільш значущими є ті, завдяки яким педагог створює та підтримує контакт з вихованцями:

1) вміння використовувати соціально-психологічні механізми операційних засобів професійного спілкування, за допомогою яких педагог реалізує сам процес спілкування і які мають бути співвіднесені з особистісними якостями – власними та учнів;

2) уміння педагога самостійно розв'язувати педагогічні проблеми з точки зору того, наскільки обране рішення сприятиме особистісному розвитку вихованця.

Доведено, що глибина та різнобічність знань педагогів не завжди корелює з продуктивністю їхньої діяльності. Досвід педагога сам по собі не зумовлює структурні зміни в педагогічній діяльності, характерні для високого професіоналізму. Психологічна компетентність педагога є можливою лише при наявності визначених особистісних якостей.

Психологічна компетентність являє собою інтегровану характеристику рівня професійної підготовленості педагога, яка базується на фундаментальних психолого-педагогічних знаннях та вироблених комунікативних уміннях, що реалізуються в єдності з особистісними якостями.

Таким чином процес розвитку професійної компетентності педагогічних працівників є цілісним і водночас динамічним, оскільки передбачає адаптивність у підходах до змісту та вибору форм і методів в організації навчального процесу. Органічною складовою розвитку професійної компетентності педагогічних працівників у процесі підвищення їхньої кваліфікації є особистісне та практичне спрямування навчання в системі підвищення кваліфікації на основі андрагогічного підходу. Результатом навчання в системі підвищення кваліфікації є динаміка фахової компетентності, яка виражається в прирості знань, умінь, навичок, досвіду особистісного саморозвитку, творчої діяльності, емоційно-ціннісних відносин, ціннісно-світоглядної спрямованості.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є експериментальне дослідження психологічних особливостей професійних компетенцій педагогів.

Список використаної літератури:

1. Лукьянова М. И. Психолого-педагогическая компетентность учителя : Диагностика и развитие / М. И. Лукьянова. – М. : Сфера, 2004. – 144 с.
2. Маркова А. К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя. / А. К. Маркова // Сов. педагогика. – 1990. – № 8. – С. 82–88.
3. Демин В. А. Профессиональная компетентность специалиста: понятие и виды / В. А. Демин // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2000. – №4 – С. 34 – 42.
4. Ніколенко Л. Т. Особистісно орієнтована освіта та шляхи її реалізації в системі підвищення кваліфікації / Л. Т. Ніколенко // Учебные записки. – 2005. – №3. – С. 23 – 27.